

Arap Edebiyatında Gurbet ve Özlem Temalarının Tarihsel Seyri

The Historical Development of Themes of Exile and Longing in Arabic Literature

Kader ÖZTÜNCÜ

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap
Dili ve Belagatı A.B.D.
Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic
Sciences, Arabic Language and Rhetoric.
Ankara / Türkiye
t.oztunc1416@gmail.com
ORCID: 0009-0004-1245-1340

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received : 27.11.2025

Kabul Tarihi / Accepted : 22.12.2025

Yayın Tarihi / Published : 30.12.2025

Yayın Sezonu / Pub Date Season : Aralık / December

Cilt / Volume: 3 • Sayı / Issue: 2 • Sayfa / Pages: 511-529

Atıf / Cite as

ÖZTÜNCÜ, K. (2025). Arap Edebiyatında Gurbet ve Özlem Temalarının Tarihsel Seyri,
Lisani İlimler Dergisi, 3(2), 511-529.

Doi: 10.5281/zenodo.18033836

İntihal / Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayın Hakkı / Copyright®

LİDER, Lisani İlimler Dergisi, uluslararası, bilimsel ve hakemli bir dergidir. Tüm hakları saklıdır.
Journal of Linguistic Studies is an international, scientific and peer-reviewed journal.

All rights reserved.

Dergimizde yayımlanan makaleler,
Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası (CC BY 4.0) ile lisanslanmıştır.

*The articles published in our journal are licensed under
Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0).*

Öz: Bu makale, Arap edebiyatında gurbet ve özlem temalarının tarihsel gelişimini, Cahiliye, İslâm, Emevî, Abbâsî ve Endülüs dönemleri üzerinden ele almaktadır. Her dönem için gurbet ve özlem temaları, ilgili şiir örnekleri ile değerlendirilmiştir. Ardından dönemler arası karşılaştırmalı bir yaklaşım benimsenerek, temaların dönemsel farklılık ve benzerlikleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Araştırma, özellikle Endülüs döneminde temaların çeşitlilik kazanıldığını, Doğu ve Endülüs şairleri arasındaki deneyim farklılıklarını ve bu temaların tarihsel süreçte nasıl dönüşerek

edebiyatın temel motiflerinden biri hâline geldiğini ele almayı amaçlamaktadır. Bu çalışma, gurbet ve özlem te-malarını, bütün dönemleri birlikte ele alarak incelemeye çalışmış ve dönemler arası karşılaştırmalı bir yaklaşım ben-imsemeyi hedeflemiştir.

Anahtar Kelimeler: Gurbet, özlem, Arap şiiri, Endülüs, Karşılaştırmalı edebiyat

Abstract: This article examines the historical development of the themes of exile and longing in Arabic literature, covering the Jahiliyyah, Islamic, Umayyad, Abbasid, and Andalusian periods. For each period, the themes of exile and longing are considered through relevant poetic examples. Subsequently, a comparative approach between periods has been adopted, aiming to highlight the similarities and differences of these themes across time. The study specifically addresses how, during the Andalusian period, these themes became more diverse, reflecting the experiential differences between Eastern and Andalusian poets, and how they gradually evolved into fundamental motifs of Arabic literature. Overall, the study seeks to examine the themes of exile and longing across all periods collectively, employing a comparative approach between periods.

Keywords: Exile, longing, Arabic poetry, Andalusia, comparative literature

1. Giriş

Arap edebiyatında gurbet ve özlem temaları büyük bir öneme sahiptir. Gurbet, insan psikolojisinde köklü bir yere sahip olup, bireyin fitrî duygularından biri olarak değerlendirilmektedir. Bu duygu, kişiden kişiye ya da toplumdaki topluma farklılık gösterebilmektedir. Bireyin mizacı, içinde yaşadığı toplumsal yapı, hâkim olan değerler, kurumlar ve dönemin kültürel atmosferi tarafından şekillenmektedir. Tarihsel açıdan bakıldığında ise gurbet olgusunun insanlık tarihi kadar eski olduğu, ilk toplumlarından itibaren farklı biçimlerde varlığını sürdürdüğü görülmektedir (Değmûş, 2005, s. 12). Neticede gurbet, kişilerin toplumsal, kültürel, siyasi veya ekonomik nedenlerle memleketlerinden ayrılmak ve göç etmek zorunda kalmalarıyla oluşan bir durumdur. Bu ayrılık sonucunda doğan özlem ise maziye, güzel günlere, aileye ve sevdiklerine duyulan hasreti ifade eder. Dolayısıyla gurbet ve özlem birbirine bağlı, edebiyatın temel temalarından iki önemli kavramdır.

Bu makalenin amacı, Arap edebiyatının farklı dönemlerinde gurbet ve özlem temalarının nasıl işlendiğini ve bu temaların hangi tarihsel ve toplumsal dinamiklerle şekillendiğini ele almaya çalışmaktır. Aynı şekilde dönemler arasındaki farklılıklar ve benzerlikler karşılaştırmalı bir yaklaşımla ifade edilmesi amaçlanmaktadır. Makale, Cahiliye, İslâmî, Abbâsî ve Endülüs dönemlerini kapsamaktadır. Söz konusu dönemlere dair kısa ve genel bilgiler verildikten sonra, gurbet ve özlem temalarını içeren şiirler üzerinden temaya dair yorumlar sunulacaktır. Şiirlerin, dönemler arası karşılaştırmalı bir yaklaşım çerçevesinde ele alınması hedeflenmektedir.

Gurbet ve özlem temalarının tarihsel gelişimi incelendiğinde şu tablo ortaya çıkmaktadır: Cahiliye döneminde göçebe yaşam ve kabileler arası çatışmalar nedeniyle gurbet ve özlem temaları işlenmiştir. İslâm döneminde hicret ve fetihler, Emevî döneminde siyasi baskılar, sürgün ve hapis, Abbâsî döneminde ise siyasi ve ekonomik sebeplerle yurtlarını terk etmek zorunda kalan şairler bu temaları eserlerinde işlemiştir. Endülüs dönemi ise, gurbet ve özlem temalarının en yoğun ve etkili biçimde işlendiği dönem olarak öne çıkmaktadır. Ülkenin ele geçirilmesi nedeniyle halk hem doğuya hem batıya göç etmek zorunda kalmış ayrıca hac, umre ve ticaret amaçlı yolculuklar sırasında da gurbet ve özlem duygusu daha da derinleşmiştir.

Arap edebiyatında gurbet ve özlem temalarını ele alan çalışmaların, genellikle belirli dönemler veya sınırlı tarihsel çerçeveler üzerinden değerlendirildiği görülmektedir. Ancak temanın farklı dönemlerdeki yansımalarının birlikte ele alınması, okuyucunun konuyu daha bütüncül bir çerçevede değerlendirmesine imkân tanıyacağı düşünülmektedir. Bu makalede, söz konusu temaların Arap edebiyatındaki tarihsel seyri dikkate alınarak incelenmektedir. Çalışma, dönemler arasındaki bazı ortaklık ve farklılıklara dikkat çekerek literatürdeki mevcut değerlendirmelere katkı sunmayı amaçlamaktadır.

2. Gurbet

2.1. Gurbetin Sözlük Anlamı

Lisânü'l-'Arab'da gurbet sözcüğü, (غـرب) kök harflerinden türemiş olup temel anlamı uzaklaşma, ayrılma ve yabancılaşma gibi çeşitli boyutlara karşılık gelmektedir. Sözlükte bu kökten türeyen (غَرَبَ، أَغْرَبَ، غَرَّبَ) fiiller, kişinin bulunduğu yerden fiziksel olarak uzaklaşmasını ya da içinde bulunduğu toplumsal çevreden kopmasını ifade eden kullanımlar olarak geçmektedir. İsim formlarından (الْغُرْبَاءُ) “tekil” ve (الْغُرَبَاءُ) “çoğul” hem mekânsal uzaklığı hem de bireyin kendisini yabancı hissettiği toplumsal durumları karşılamak için kullanılmaktadır (İbn Manzûr, 1414, s. 639-642). Tâcu'l-'Arûs'ta gurbet kavramı yine “uzaklaşmak, uzak durmak ve yabancılaşmak” anlamlarında açıklanır. Sözlük, özellikle (اَلْغُرْبُ عَنِّي): “benden uzaklaş” gibi ifadeler üzerinden kavramın fiziksel mesafe anlamını pekiştirir. Ayrıca (اَلتَّغْرِيبُ) kelimesinin “*uzaklaştırma, sürgün etme*” anlamında kullanılması, gurbetin toplumsal bağlamda da yer aldığını gösterir (ez-Zûbeydî, 1965, s. 474-476).

2.2. Gurbetin Terim Anlamı

Terim anlamda gurbet, siyasi, ekonomik, toplumsal, kültürel veya propaganda gibi sebeplerden dolayı memleketten ayrılma, göç etme anlamında kullanılmaktadır (Hür, 1973, s. 6). Gurbet kavramı, literatürde yalnızca bireysel bir duygu durumuyla sınırlı görülmeyip toplumsal ve tarihsel bir olgu olarak da ele alınmaktadır. Bu çerçevede, söz konusu olgunun belirli bir

zaman ve mekâna bağlı olmadığı, insanlığın yeryüzündeki varlığı kadar eski bir deneyim biçimi olduğuna dikkat çekilir. Araştırmalarda ayrıca, toplumsal, siyasal ve ekonomik istikrarsızlıkların arttığı dönemlerde gurbet hissinin daha görünür ve yoğun bir boyut kazandığı ifade edilir. Bu sebeple gurbet, pek çok edebî alanda, sanatsal üretimde ve sosyal incelemede temel bir tema olarak ele alınmıştır (Ebû Zeyd, 1979, s. 131).

3. Özlem

3.1. Özlemin Sözlük Anlamı

Lisânu'l-'Arab sözlüğünde el-hanîn, (ح-ن-ن) kökünden türetilmiş olup derin özlem ve bağlılık anlamı taşır. Bu kökten türeyen fiiller hem içsel özlemi hem de fiziksel uzaklığı yansıtır. Arap kültüründe, develer yavrularından ayrıldığında çıkardıkları sesler, özlemin dışı vurumu olarak görülür ve (حَنِينًا) şeklinde tanımlanır. (حَنَّ قَلْبِي إِلَيْهِ) sessiz bir özlemle kalbin bir şeye yönelmesini, (حَنَّ عَلَيْهِ) şefkat ve merhameti, (حَنَّ إِلَيْهِ) ise derin özlemi ifade eder. Ayrıca (الْحَنَّان) kelimesi Allah'ın şefkat ve merhametini tanımlayan bir isim olarak kullanılır (İbn Manzûr, 1414). el-Mu'cemu'l-Vasîf'te ise (الْحَنِين) kelimesi (الشَّوْقُ), yani yoğun özlem ve arzu anlamında belirtilmektedir (Mecme'u'l-Luğa'l-'Arabiyye bi'l-'Qahire, s. 204).

3.2. Özlemin Terim Anlamı

Terim olarak ise özlem, kişinin memleketinden uzak kaldığında veya geçmişteki güzel günleri hatırladığında yaşadığı hüznün ve içsel boşluğu ifade eder (Duḡḡâlî, 2008, s. 26). Benzer şekilde (الْحَنِين), "geçmişe dönük bir yolculuk yapma, anıları hatırlama ve bunları şiir aracılığıyla mekân, aile ve olaylar bağlamında yeniden canlandırma süreci" olarak tanımlanır (Taḥṭaḥ, 1993, s. 35).

4. Cahiliye Döneminde Gurbet ve Özlem Teması

Cahiliye Dönemi'nde, Arap toplumunda yerleşik bir düzen olmaması, kabileler arası çatışmalar, göç ve yer değiştirmeler oldukça yaygındı. Araplar, geçimlerini sağlamak için develer ve koyunlar gibi hayvanların bakımına bağlı olarak sürekli hareket hâlindeydi. Böylece, yaşamlarını hem mekânsal hem de sosyal bağlamda göçebe bir çizgide sürdürmelerine neden oluyordu. Bu yaşam tarzı, erken dönemin şairlerini sık sık yerlerinden ve sevdiklerinden uzakta kalmanın getirdiği duyguları, özellikle de gurbet ve özlemi dile getirmeye yöneltmişti. Bu bağlamda, şairler, yurtlarından ve sevdiklerinden uzak kaldıklarında hissettikleri özlemi, eski kalıntılar ve sevdiklerine yönelik duygularla birlikte şiirlerinde ifade etmişlerdir (el-'Amâvî, 2015, s. 31). Bu doğrultuda, Tarafe b. el-'Abd, Muallakasına başlarken, yaşadığı gurbet ve özlem duygularını yansıtan ifadelerle dönemi şöyle tasvir eder (el-'Abd, 2002, s. 19):

لِحَوْلَةٍ أَطْلَالٍ بِبِرْقَةٍ تَهْمِدُ
تُلَوِّحُ كِبَاقِي الْوَشْمِ فِي ظَاهِرِ الْيَدِ
وُقُوفًا بِهَا صَحْبِي عَلَى مَطِيئِهِمْ
يَقُولُونَ: لَا تَهْلِكِ أَسَى وَتَجَلَّدُ

*Havle'nin Barka Sehmed' deki harabeleri,
Elin üzerindeki dövme izleri gibi parıldar.*

*Arkadaşlarım binekleri üzerinde orada durmakta ve bana şöyle derler:
"Kederine yenik düşme ve sabret."*

Tarafe b. el-'Abd, Muallakasında, harabeler ve geçmişin izleri üzerinden kaybettiği sevdiklerine duyduğu özlemi ve yaşadığı gurbetin hüznünü dile getirir. Arkadaşlarının sabır ve dayanma ögüdü, şairin duygularının yoğunluğunu ve dönemin zorluklarını yansıtır.

Bu tema, klasik Arap şiirinde genel ve belirgin bir özellik olarak görülür. Büyük şair İmruu'l-Kays da meşhur Muallakasının 'nesib' olarak adlandırılan giriş bölümünde, sevgilisinin ayrıldığı yerde kalan izler ve kalıntılar üzerinde durarak, onun gidişinin bıraktığı hüznü ve duyduğu derin özlemi şu dizelerde ifade eder (İmruu'l-Kays, 2004, s. 21):

قَفَا نَبْكَ مِنْ ذِكْرِي حَبِيبٍ وَمَنْزِلِ
بِسِقْطِ اللَّوَى بَيْنَ الدَّخُولِ فَخَوَمِلِ

*Durun, sevgilinin hatırasını ve konakladığı yeri anarak birlikte ağlayalım;
Duhûl ile Havmel arasında yer alan Sıktü'l-Livâ'da...*

İmruu'l-Kays'ın nesib bölümünden alınan bu dizeler, benzer şekilde Cahiliye Dönemi'nde gurbet ve özlem duygusunun nasıl dile getirildiğini göstermektedir. Şair, sevgilisinden geriye kalan izler ve mekân üzerinden duygularını ifade eder.

Şenferâ, kabilesi tarafından reddedildiği ve dışlandığı bir durumda çöl ortamına yönelerek gurbet hayatını tercih eder. Aynı toplumsal konumu paylaşan diğer sa'âlîkleri de bu yönde harekete çağırır. Kabile bağlarının yerini, bozkırın vahşi hayvanları alır. Söz konusu vahşi hayvanlar, onun için aile ve yoldaş işlevi görür. Bu çevrede Şenferâ, düşmanlarının verebileceği zararlardan görece bir emniyet alanı bulur (Vehîb el-Cebûrî, 2007, s. 43) ve şiirinde şöyle der (el-Ezdî, s. 66-67):

أَقِيمُوا بَنِي أُمِّي صُدُورَ مَطْيُكُم
فَأَيُّي إِلَى قَوْمِ سَوَاكُم لَأَمِيلُ
فَقَدْ حَمَتِ الْحَاجَاتُ وَاللَّيْلُ مُغْمَرٌ
وَشَدَّتْ لَطَيَّاتِ مَطَايَا وَأَرْحُلُ
وَفِي الْأَرْضِ مَنَآئِي لِلْكَرِيمِ عَنِ الْأَذَى
وَفِيهَا لِمَنْ خَافَ الْقُلَى مُتَعَزِّلُ
لَعَمْرُكَ مَا بِالْأَرْضِ ضَيْقٌ عَلَى أَمْرِي
سَرَى رَاغِبًا أَوْ رَاهِبًا وَهُوَ يَعْقِلُ

Ey amca çocuklarım! Bineklerinizin göğüslerini doğrultun (yola koyulun);

Zira ben sizden başka bir topluluğa yönelmeyi tercih ediyorum.

İhtiyaçlar beni yola çıkardı; gece ay ışığıyla aydınlık,

Binekler ve eyerler yolculuk için sıkıca bağlandı.

Yeryüzünde, onurlu kimse için eziyetten uzak durabileceği bir yer mutlaka vardır;

Kin ve düşmanlıktan korkan kimse için de orada bir inziva mekânı bulunur.

Hayatına yemin ederim ki,

Akleden bir kimse için yeryüzü dar değildir;

İster bir arzu ile ister bir korku ile yola çıkmış olsun.

Şenferâ'nın şiirinde gurbet, kabile tarafından dışlanmanın doğurduğu zorunlu bir kopuş olmakla birlikte, aynı zamanda onuru korumaya yönelik bilinçli bir tercih olarak ortaya çıkar. Şair, kabile aidiyetinden kaynaklanabilecek özlemi doğrudan dile getirmek yerine bu duyguyu bastırarak çöle yönelir ve bozkırın vahşi hayvanlarını aile ve yoldaş yerine koymak suretiyle alternatif bir aidiyet alanı inşa eder. Bu yönüyle özlem, kabileden uzaklaşma ve doğaya sığınma tercihi üzerinden dolayı biçimde ifade edilir. Çöl ise şiirde, mekânsal bir uzaklığın ötesinde, düşmanlardan korunmayı sağlayan bir emniyet alanı ve bireysel özgürlüğün zemini olarak kurgulanır.

Yukarıda belirtildiği üzere, Cahiliye Dönemi'nde gurbet ve özlem temaları, yerleşik bir düzenin olmayışı, göçebe yaşam tarzı, kabileler arası çatışmalar ve geçimlerini sağlamak için hayvan bakımına bağlı sürekli hareket etme gibi koşullar nedeniyle şairlerin sevdiklerinden ve yerlerinden uzak kaldığı duygularda kendini göstermektedir.

5. İslam Döneminde Gurbet ve Özlem Teması

İslam Dönemi'nde, fetihler nedeniyle birçok Arap, alışık oldukları memleketlerinden ve ailelerinden uzaklaşmak zorunda kalmıştır. Bunun neticesindeyse yeni coğrafyalarda kendilerini yabancı hissetmişlerdir. İnsan, yurdu-na ve sevdiklerine özlem duyar. Bu nedenle fetihlere katılanlar, yaşadıkları gurbeti ve özlemlerini şiirlerinde samimi bir şekilde ifade etmişlerdir. Duygu yüklü bu şiirler yapaylıktan arınmış bir şekilde hislerin derinliğini öne çıkaran bir boyut kazanmıştır. Bu duygu durumu yalnızca fetihlere katılanlarla sınırlı olmayıp, zorunlu göç ve çeşitli sebeplerle uzaklaşmak durumunda kalan diğer grupları da kapsamaktadır. Sevdiklerinden ayrılanlar ise, anılarını hatırladıkları yerler ve kalıntılar üzerinden duygularını ifade etmiş, tıpkı Cahiliye Dönemi şairlerinin yaptığı gibi şiir aracılığıyla özlemlerini dile getirmişlerdir (el-'Amsî, 1995, s. 141).

Benzer şekilde hicret sonrasında da birçok Müslüman, uzun yıllar yaşadıkları ve güçlü bağlar kurdukları Mekke'den ayrılmış olmanın derin etkisini hissetmiştir. Kâbe'nin bulunduğu bu mübarek şehir, onlar için yalnızca bir yurt değil, aynı zamanda dinî ve duygusal bir merkez olmanın önemini taşı-yordu. Bu nedenle Mekke'den uzak kalmanın oluşturduğu özlem duygusu, dönemin şiirlerine de doğal biçimde yansımıştır. Bazı sahabiler, bulunduk-ları yerlerde Mekke'ye duydukları hasreti sözlü olarak dile getirmiştir. Bu doğrultuda İbn Ümm Mektûm'un söylediği rivayet edilen şu şiir de, hicre-tin ardından hissedilen gurbet duygusunun örneklerinden biridir (er-Rûmî, 1966, s. 183/5):

يَا حَبِّدَا مَكَّةَ مِنْ وَادٍ
أَرْضُ بِهَا أَهْلِي وَعَوَادِي
أَرْضُ بِهَا تَرَسُّخُ أَوْتَادِي
أَرْضُ بِهَا أُمِّي بِلَا هَادِي

Ne hoş, Mekke'nin vadisi!

Orası ki ailem ve yakın dostlarım oradadır.

Orası ki kök saldıgım topraktır.

Orası ki rehbersiz bile yürüyebildiğim yerdir.

İbn Ümm Mektûm bu şiirde, hicret sebebiyle ayrı kaldığı Mekke'ye duy-duğu özlemi dile getirir. Mekke'yi yalnızca bir şehir olarak değil, aynı şekilde ailesinin bulunduğu yuva ve hayatının temellerinin atıldığı yer olarak tasvir

eder. Şairin “rehbersiz yürüdüğüm yer” ifadesi, şehrin her ayrıntısına duyduğu aşinalığı ve ona bağlılığına dikkat çeker. Bu yönüyle şiir, hicret sonrası Müslümanların tecrübe ettiği gurbet ve özlem duygusunun yansıtıldığı örneklerden biridir.

Rivayet edildiğine göre, Kelb kabilesinden Ferâfisa'nın kızı Nâile, Osman b. Affân'a (ra) götürüldüğünde ailesinden ayrılmaktan hoşnutsuzluk duymuş, bunun üzerine kardeşi Dabb'a (Vehîb el-Cebûrî, 2007, s. 27) şöyle demiştir (el-Câhız, 1955, s. 400):

أَلَسْتَ تَرَىٰ بِإِلَهِ يَا ضَبُّ أَتَنِي
مُرَافِقَةً نَحْوَ الْمَدِينَةِ أَرْكَبَا
أَمَا كَانَ فِي أَوْلَادِ عَوْفِ بْنِ عَامِرٍ
لَكَ الْوَيْلُ مَا يُغْنِي الْخَبَاءَ الْمُطَنَّبَا
أَبَى اللَّهِ إِلَّا أَنْ أَكُونَ غَرِيبَةً
بِثَّرِبٍ لَا أُمًّا لَدَيَّ وَلَا أَبَا

Allah aşkına ey Dabb, görmüyor musun benim hâlimi:

Medine'ye doğru bir bineğin üzerinde götürülüyorum.

Avf b. Âmir'in oğulları arasında

Senin için çadırı kurulu bir yurt yok muydu? Yazıklar olsun!

Allah diledi de ben mutlaka bir yabancı oldum;

Yesrib'de ne bir annem var artık ne de bir babam.

Bu beyitlerde şair, evlilik yoluyla gerçekleşen ayrılığı bir hicret ve gurbet tecrübesi olarak sunar. Özellikle son beyitte, “ne annem ne babam var” vurgusu, gurbetin yalnızca mekânsal değil, aynı zamanda duygusal ve ailevi bir kopuş olduğunu gösterir. Bu yönüyle şiir, erken dönem Arap şiirinde kadın sesiyle ifade edilen gurbet ve özlem temasının dikkat çekici örneklerinden biridir.

Genel olarak İslam Dönemi'nde, başta hicret olmak üzere fetihler ve çeşitli sebepler nedeniyle birçok mücahit, memleketlerinden ve sevdiklerinden ayrı düşmek zorunda kalmıştır. Bu durum, onların yaşadığı gurbet duygusunu yoğunlaştırmış ve söz konusu özlem, dönemin şiirlerinde açıkça dile getirilmiştir. Şairler, bu eserlerinde hem memleketlerine hem de geçmişteki hayatlarına duydukları hasreti vurgulamış, kişisel ve duygusal deneyimlerini aktarmışlardır.

6. Emevî Döneminde Gurbet ve Özlem Teması

Emevî Dönemi'nde, siyasi istikrarsızlık ve iktidar mücadelesi, şairlerin yaşadığı gurbet ve özlem duygusunu farklı boyutlara taşımıştır. Bu dönemde özellikle sürgün ve hapis yoluyla uygulanan politik baskılar, bazı şairlerde mecburi bir yabancılaşma ve uzaklaşma hissi ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla gurbet teması, yalnızca memleketlerinden uzak kalan kişilerle sınırlı kalmayıp, siyasi baskıya maruz kalanların da duygusal deneyimlerini şiirlerinde kaleme aldığı bir motif hâline gelmiştir. Nitekim, Beni Ümeyye yöneticileri, muhaliflerini etkisiz hâle getirmek için sürgünü bir araç olarak kullanmış ve bu durum, sürgün edilenler açısından yeni bir gurbet deneyimi doğurmuştur (el-Halîfî, 2007, s. 29).

Emevî yöneticilerinin, sürgüne ek olarak hapsi de bir tür gurbet aracı olarak kullandıkları görülmektedir. Buna örnek olarak, şair el-'Urce dokuz yıl hapis cezasına çarptırılmış ve bu süreç onun için farklı bir gurbet biçimi doğurmuştur (el-Halîfî, 2007, s. 30). Hapisteyken şu dizeleri dile getirmiştir (el-İsfahânî, 1945, s. 413):

أَصَاعُونِي وَأَيُّ قَتَى أَصَاعُوا
لِيَوْمِ كَرِيهَةٍ وَسَدَادِ نَعْرِ
وَصَبْرٍ عِنْدَ مُعْتَرِكِ الْمَنَآيَا
وَقَدْ شَرَعْتُ أَسْبَنُّهَا بِنَحْرِي
أَجَرُّ فِي الْجَوَامِعِ كُلِّ يَوْمٍ
فَيَا اللَّهَ مَظْلَمَتِي وَصَبْرِي

Beni kaybettiler, ne yiğit bir delikanlıyı kaybettiler!

Kötü günler ve cephele duruş için...

Ölümün çarpıştığı meydanlarda sabırlı durdum,

Mızraklar üzerime doğrultulmuşken bile sarsılmadım.

Her gün zindanlardan zindanlara sürükleniyorum.

Ey Allah'ım! İşte haksızlığım ve işte sabrım...

Burada şair, yaşadığı gurbet ve yalnızlığı dile getirerek, ölümün olduğu meydanlarda cesur olan birinin haksız biçimde zindanlarda tutulmasını ifade etmektedir. Böylece Emevî döneminde sürgün ve hapis gibi politik baskıların gurbet ve özlem temasını nasıl etkilediği görülmektedir.

Yoksulluk ve geçim sıkıntısı, şairleri övülen kişilere yönelmeye yahut rızık ve emniyetin bulunduğu bölgelere göç etmeye sevk eden başlıca etkenlerdendir. Nitekim ihtiyaç, Ebû Dehîl el-Cumahî'yi Rey'e hicret etmeye zorlamıştır. Şair, bu bağlamda yerinden edilişini, yaşadığı gurbeti ve yurdu-na duyduğu özlemi dile getirir, hasret ve iştihak duygusuna güvercinleri de ortak eder (Vehîb el-Cebûrî, 2007, s. 54) ve şöyle der (el-Cumahî, 1972, s. 76):

أَفِي كُلِّ عَامٍ غُرْبَةً وَنُزُوحُ
أَمَّا لِلنَّوَى مِنْ وَبَيَّةٍ فَتُرِيحُ
لَقَدْ طَلَعَ الْبَيْنُ الْمَشِيتُ رَكَائِبِي
فَهَلْ أَرَيْتِ الْبَيْنَ وَهُوَ طَلِيحُ
وَأَرْقَنِي بِالرَّيِّ نَوْحُ حَمَامَةٍ
فَنَحْتُ، وَدُو الْبَثِّ الْغَرِيبُ يَنْوَحُ

Her yıl yeniden bir gurbet ve bir göç mü var?

Ayrılığın artık, bir soluklanması yok mu ki rahatlayalım?

Parçalayarak ayıran bu ayrılık, bineklerimi yıprattı;

Acaba ayrılığı, kendisi de tükenmiş bir hâlde görebilecek miyim?

Rey'de bir güvercinin ağıtı beni uykusuz bıraktı;

Ben de onunla birlikte inledim; zira keder taşıyan yabancı da böyle inler.

Bu beyitlerde şair, tekrarlanan gurbet ve zorunlu göçten duyduğu yorgunluğu açık bir sorgulama diliyle ifade eder. Özellikle güvercinin ağıtı, şairin içsel hüznünün dış dünyadaki bir yansıması olarak işlev görür. Böylece özlem ve keder, doğayla ortak bir duygu hâline gelir. Gurbet burada sürekli ruhu yoran bir deneyim olarak tasvir edilir.

Sonuç olarak Emevî Dönemi'nde sürgün, hapis, siyasi baskılar ve rızık nedeniyle gurbet ve özlem teması şiirlerde ele alınmıştır.

7. Abbasî Döneminde Gurbet ve Özlem Teması

Abbâsîlerin iktidarı ele geçirmesiyle siyasi dengeler tamamen değişmiş ve birçok Emevî mensubu can güvenliği nedeniyle yurtlarını terk etmek zorunda kalmıştır. Bu durum, dönemin genel atmosferinde siyasi baskılar nedeniyle gurbet duygusunun pekişmesine yol açmıştır. Eski yönetime bağlı olanlar, hayatlarını kurtarmak için zorlu şartlarda farklı bölgelere kaçmıştır.

Bu zorunlu göçlerin en dikkat çekici örneği, henüz genç yaşta bu baskıdan kaçarak uzaklaşmak durumunda kalan Abdurrahman b. Muâviye'nin hikâyesidir. Onun uzun süreli kaçıışı ve yerinden ayrılması, Abbâsî döneminde siyasi çalkantıların bireylerde oluşturduğu derin gurbet hissini yansıtmaması bakımından anlamlıdır. Neticede bu dönemde gurbet, yalnızca coğrafi uzaklık değil, aynı zamanda güvenlik arayışı, yurt kaybı ve kimlik mücadelesiyle birleşen çok yönlü bir duygu hâline gelmiştir (el-'Amşî, 1995, s. 160).

Aynı şekilde Abbâsîler döneminde şehirleşmenin başlaması ve yönetim yapısının oturmasıyla birlikte şairler, geçim ve kazanç gibi ekonomik sebeplerle de yurtlarından uzak kalmışlardır. Bu gurbet duygusu hem coğrafi hem de sosyal açıdan deneyimlenmiş ve şiirlerine yansımıştır. Örneğin Bûhturî görev ve kazanç için farklı bölgelere gitmiş ancak memlekete olan özlemini şu şekilde dile getirmiştir (el-Buhturî, 1911, s. 125):

تَجَافَتْ بِي نَهْجُ الشَّامِ وَطَاعَ لِي
عَنَانٌ إِلَى أَكْنَافٍ مَنِيحٍ مُطْلَقٍ
وَأَنَّى خَلِيقٌ بَلَّ حَقِيقٌ حَدِيثٌ مَا
يَعْرُبُ شَخْصٌ أَنَّ شَوْقِي يَسْرُقُ

Şam'a giden yol benden uzaklaştı ve bana boyun eğdi.

Dizginler beni özgür ve emin diyarlara sürdü.

Ben yaradılıştan gerçek biriyim, öyle ki

İçimde özlem doğunca, hiçbir güç beni durduramaz.

Bu şiirde şair, kazanç elde etmek amacıyla farklı bölgelere gittiğinde memleketine duyduğu özlemi dile getirmiştir. Özellikle Şam yolculuğu sırasında hissettiği uzaklık ve ayrılık duygusu, onun içindeki gurbet hissini derinleştirmiştir. Memleketinden hem fizikî olarak uzak düşmesi hem de duygusal bağlarının orada canlılığını koruması, şairin yaşadığı bu derin özlem duygusunu dizelere güçlü bir şekilde yansıtmaya vesile olmuştur.

Vatanlarına özlem duyan ve çocukluk yıllarının geçtiği yurtlara hasret besleyen Abbâsî dönemi şairlerinden örnek vermek yerinde olacaktır. Bu şairler arasında, İbn Meyyâde de yer alır. Şair, şiirlerinde bedevî hayata duyduğu özlemi dile getirir. Kays diyarında bulunan Harratü Leylâ'ya ve Zübyân kabilesinden Benî Murre b. Avf'a ait yurtlara derin hasretini (Vehîb el-Cebûrî, 2007, s. 103) dile getirir (Meyyâde, 1982, s. 199-200):

أَلَا لَيْتَ شِعْرِي هَلْ أَبِينَنَّ لَيْلَةً
بِحَرَّةِ لَيْلَى حَيْثُ رَبَّنِي أَهْلِي
بِلَادٍ بِهَا تُبَطِّتُ عَلَيَّ تَمَائِمِي
وَقُطُّعْنَ عَنِّي حَبْنَ أَدْرَكَنِي عَقْلِي
وَهَلْ أَسْمَعَنَّ الدَّهْرَ أَصْوَاتَ هَجْمَةٍ
تُطَالِعُ مِنْ هَجَلٍ خَصِيبٍ إِلَى هَجَلٍ

Ah, keşke bilseydim:

Ailem tarafından büyütüldüğüm Herratü Leylâ'da bir gece geçirebilecek miyim?

Orası öyle bir diyardır ki,

Çocukluğumda üzerime muska bağlandı;

Akıl baliğ olduğumda ise onlar benden çözüldü.

Acaba zaman içinde,

Bereketli bir Hacl'den diğer bir Hacl'e uzanan

O ani baskınların seslerini yeniden işitecek miyim?

Bu beyitlerde İbn Meyyâde, çocukluk mekânına duyulan derin özlemi geçmişin somut hatıraları üzerinden dile getirir. Muska (تمائم) imgesi, çocukluk masumiyetini, onların çözülmesi ise zamanın ilerleyişini ve geri dönüşmezliği simgeler. Böylece gurbet, zamanla kopuşu içeren çok katmanlı bir özlem deneyimi olarak sunulur.

Yukarıda ifade edildiği üzere, Abbâsî döneminde gurbet ve özlem temaları, özellikle siyasi nedenlerle yurtlarını terk etmek zorunda kalan veya ekonomik sebeplerle uzun süreli uzak kalmak durumunda olan kişiler tarafından şiirlerde ele alınmıştır. Örneğin el-Buhturî gibi şairler, yaşadıkları gurbet sonrası özlemlerini eserlerine yansıtmıştır. Bu sebeple gurbet, yalnızca mekânsal bir uzaklık değil, aynı zamanda güvenlik arayışı ve kimlik mücadelesi boyutlarını da içeren çok yönlü bir duygu olarak değerlendirilebilir.

8. Endülüs Döneminde Gurbet ve Özlem Teması

Endülüs'te gurbet ve özlem ve temalarının şiirde belirgin şekilde artması, İspanyolların ülkenin birçok bölgesini ele geçirmesiyle hız kazanmıştır. Bu kayıpların ardından çok sayıda Endülüslü, Mağrib'e veya doğu İslâm coğrafyasına göç etmek zorunda kalmıştır. Yurtlarından ayrılan bu kişiler, yaşadıkları derin hüznün, acı ve özlemi şiirlerinde yoğun biçimde işlemiştir

(Tavîl, 1991, s. 135). Böylece Endülüs'te gurbet, yalnızca coğrafi bir uzaklık değil, vatanın kaybına ve elden gitmesine duyulan acının da güçlü bir ifadesi hâline dönüşmüştür.

Endülüs'te özlem şiirinin ortaya çıkıp gelişmesinde, Endülüslülerin vatanlarına ve yaşadıkları topraklara duydukları güçlü aidiyet önemli bir rol oynamıştır. Özlem şiiri, Arap edebiyatının köklü ve klasik türlerinden biri olarak kabul edilir. Nitekim memlekete, aileye ve sevilenlere duyulan hasret ise hem ince ruhluluğun hem de olgunluğun bir göstergesi sayılmıştır (Atfık, 1976, s. 178). Bu sebeple Endülüs toplumunda özlem teması sadece duygusal bir ifade biçimi değil, aynı zamanda kişinin soyluluğunu, duyarlılığını ve aklı olgunluğunu yansıtan bir unsur olarak da değerlendirilmiştir.

Endülüs'te özlem temasının ilk örneklerinin, Abbâsî baskısından kaçarak Endülüs'te kendi yönetimini kuran Abdurrahman ed-Dâhil ile ortaya çıktığı ifade edilmektedir (eş-Şucayrî, 2023, s. 172). Kendi devletini kurduktan sonra dahi doğup büyüdüğü Şam'a derin bir bağlılık duyan Abdurrahman ed-Dâhil'in, memleket hasretini şiirlerinde konu edindiği belirtilmektedir.

Endülüs'te özlem şiirinin çeşitli unsurlardan etkilendiği ifade edilmektedir. Bu unsurlardan biri, şairin gurbette yaşarken hissettiği güvensizlik ve istikrarsızlık duygusudur. Bu duygu, şairi hem içinde bulunduğu durumu geçmişle karşılaştırmaya hem de asıl vatanını yeni ve geçici mekânla kıyaslamaya yöneltir. Ayrıca, teşvik etme ya da kışkırtma isteğinin de etkili olduğu, bu isteğin, şairdeki kayıp hissini büyüterek duyguları harekete geçirmeye hizmet ettiği belirtilir. Böylelikle şair, kaybı olduğundan daha büyük gösterecek geri dönüş için çabaları tazelemeyi amaçlar. Bunun yanında, yeni ortaya çıkan durumu kabullenememenin doğurduğu şaşkınlık ve hayret hâlinin de önemli bir etken olduğu vurgulanır. Sonuç olarak, şair bütün bu anlamları yenilgi duygusuyla bir araya getirir ve böylece geri dönüş umudundan ziyade özlemini daha kuvvetli ve canlı bir biçimde dile getirir (İd, 2013, s. 43).

Endülüs'ün Maşrık bölgesinden uzak olması sebebiyle, insanlar hangi amaçla yola çıkarsa çıksın uzun süreli bir gurbet hayatı yaşamak zorunda kalıyordu. Hac ve umre için Hicaz'a gitmek, ilim öğrenmek ya da ticaretle uğraşmak isteyenler memleketlerinden uzun müddet ayrı kalıyorlardı. Bu uzun ayrılık ise Endülüslülerin gönlünde vatana dair özlem ve hasret duygularını kuvvetlendiriyordu. Bu nedenle Endülüslü şairler, gurbet ve vatan özlemi temalı şiirlerde diğer bölge şairlerine göre çok daha zengin bir edebî miras ortaya koymuş, hatta bu sahada Doğulu şairleri bile geride bırakan bir katkı sunmuşlardır (el-Halîf, 2007, s. 20).

Endülüs'te gurbet duygusunun derinliğini gösteren en dikkat çekici örneklerden biri, şairlerin yalnızca ülke dışına çıktıklarında değil, Endülüs'ün kendi şehirleri arasında seyahat ettiklerinde bile gurbet hissine kapılmaları-

dır. Nitekim kaynaklarda belirtildiği üzere, “Endülüslü şair, Endülüs içinde bir şehirden başka bir şehre gittiğinde bile gurbet duygusu ona hâkim olmaktadır” (el-‘Îsâ, 1979, s. 115 vd.). Bu hassasiyet, onların şiirlerine belirgin bir özlem ve hüznün tonuyla yansımıştır. Bu bağlamda el-Meriyye kadısı, Şeyh Ebû Muhammed el-Muhâribî, aşağıdaki dizelerde Kurtuba’dan ayrılışını etkileyici bir biçimde şöyle dile getirir (el-Maḳarrî et-Tilimsânî, 1988, s. 616):

أَسْتَوْدِعُ اللَّهَ أَهْلَ قُرْطُبَةَ
حَيْثُ عَهَدْتُ الْحَيَاءَ وَالْكَرَمَا
وَالْجَامِعَ الْأَعْظَمَ الْعَتِيقَ وَلَا
زَالَ مَدَى الدَّهْرِ مَأْمَنًا خَرَمَا

Kurtuba halkını Allah’a emanet ediyorum;

Zira orada haya ve cömertliği görmüştüm.

Ve o kadim, ulu camiye...

Zaman boyunca güven ve huzurun sığınağı olarak kalacaktır.

Şairin memleketinden ayrılırken onu Allah’a emanet etmesi, vatanına duyduğu güçlü bağlılığı ortaya koyar. Kurtuba’nın iffetine, cömertliğine, güzelliğine ve özellikle caminin kutsiyetine yaptığı vurgu, şehrin onun gözünde taşıdığı manevî değeri gösterir. Böylece vatan, şair için yalnızca bir coğrafya değil, hatıraların ve kimliğin merkezidir.

Endülüs şairleri, gurbetin yol açtığı sıkıntı ve hüznü derinden hissederler. Bu nedenle önce, onları vatanlarından çıkmaya sevk eden kendi iradelerini kınarlar ve bundan dolayı pişmanlık duyarlar. Bu bağlamda, İbn el-Hâtîb da vatani Gırnata’ya duyduğu özlemi dile getirir, vatanını bir cennet gibi tasvir eder ve buradan ayrılmayı cennet gibi bir mekândan düşman topraklarına çıkmak olarak görür (Hârâz, 2019, s. 10). Şair, bu duygularını şöyle ifade eder (İbnü’l-Hâtîb, 1973, s. 413):

تَنَائَيْتُ عَنْ دَارِ النَّعِيمِ لِشَقْوَتِي
وَأَسْكَنْتَنِي الرَّحْمَنُ شَرَّ بِلَادِهِ
بِمَنْقَطِعِ الرَّمْلِ الَّذِي مِنْ تَوَى بِهِ
فَقَدْ بَانَ فِي الدُّنْيَا صَلَالُ ارْتِيَادِهِ
عَسَى اللَّهُ يُذْنِي سَاعَةَ الْقُرْبِ وَاللَّفَا
وَيَجْعَلَ جُهْدِي فِي سَبِيلِ جِهَادِهِ

*Cennet gibi yurtları terk etmem felaketim oldu.
Rahman beni kendi topraklarının en kötü yerine yerleştirdi.
Bu ıssız kumların ortasında barındım,
Dünyada sapkınların yolları açığa çıktı.
Allah, yakınlık ve buluşma saatini bana yaklaştırsın,
Gayretimi ise kendi yolunda bir cihat vesilesi kılsın.*

Şair, felaket ve sıkıntı nedeniyle “cennet gibi yurtları” terk etmek zorunda kalmış ve Rahman’ın onu en kötü yerlere yerleştirmesi düşüncesiyle gurbeti hem fiziksel hem manevi olarak yaşamıştır. Ancak bu zor durum karşısında umudunu yitirmez, Allah’tan yakınlık ve buluşma saatini kendisine yaklaştırmasını ve çabasını kutsal bir amaç için değerlendirmesini diler. Böylece gurbet ve özlem hem mekânsal uzaklık hem de içsel sıkıntı üzerinden yoğun biçimde ifade edilir.

Genel olarak Endülüs’te gurbet ve özlem temaları, ülkenin İspanyollar tarafından ele geçirilmesiyle birlikte belirgin biçimde artmış ve hız kazanmıştır. Bu dönemde çok sayıda Endülüslü göç etmek zorunda kalmış, vatanlarına duydukları güçlü bağlılık, topraklarına hâkim olma arzusu, hac-umre veya ticaret gibi sebeplerle memleketlerinde geçici ya da sürekli ayrılıklar yaşamışlardır. Dolayısıyla bu dönemde gurbet ve özlem, yalnızca coğrafi bir uzaklık değil benzer şekilde vatan kaybı, yerinden edilme ve aidiyetin sarsılması gibi çok yönlü duyguların ifadesi hâline gelmiştir.

9. Gurbet ve Özlem Temalarının Dönemler Arası Karşılaştırması

Arap edebiyatında gurbet ve özlem temaları tarih boyunca farklı biçimlerde gelişmiş olmakla birlikte, dönemler arasında dikkat çekici benzerlikler de bulunmaktadır. Bu temalar, özellikle toplumsal ve siyasi değişimlere paralel olarak dönüşmüş olup Endülüs döneminde ise en yoğun ve etkileyici biçimine ulaşarak zirve noktasına erişmiştir.

Câhiliye döneminde yerleşik bir hayatın olmaması, kabileler hâlinde yaşamak ve geçim için sürekli hareket hâlinde bulunmak, göçebe yaşamın doğal bir sonucuydu. Bu şartlar, şairlerin ayrılık, sevgiliden uzak kalma ve kalıntılar (atlâl) üzerinde ağlama gibi temaları işlemesine zemin hazırlamıştır. Bu dönemin en önemli örneklerinden biri olan İmrûu’l-Kays, sevgilisinin geride bıraktığı izlere bakarak duyduğu özlemi dile getirmiş ve meşhur kasideini bu duygular üzerine kurmuştur.

İslâm döneminde temanın niteliği farklı bir boyut kazanmıştır. Özellikle hicret olgusu, yani sevilen yurt Mekke’den ayrılmak durumunda kalınması, şairlerde güçlü bir gurbet ve özlem hissi oluşturmuştur. Bunun yanında

fetihler sebebiyle memleketten ve sevdiklerinden uzak düşen kişiler de bu duyguyu şiirlerine aktarmıştır. Şairler, Mekke vadisi ve şehir üzerinden özlemlerini dile getirmiştir. Emevî döneminde yaşanan iktidar mücadeleleri, siyasi istikrarsızlıklar ve muhaliflere yönelik baskılar, gurbet temasını politik bir boyuta taşımıştır. Sürgün, hapis ve siyasi zorlamalar sebebiyle memleketinden uzak düşen şairler, gurbet acısını yoğun şekilde işler hâle gelmiştir. Örneğin sürgün ve zindan imgesi bu dönemin şiirlerinde öne çıkmıştır.

Abbâsî döneminde iktidarın el değiştirmesiyle dengeler yeniden kurulmuş, Emevî mensupları can güvenliği için yurtlarını terk etmek zorunda kalmıştır. Böylece gurbet hem siyasi hem de sosyal bir zorunluluk hâline gelmiştir. Ekonomik nedenlerle farklı bölgelere gitmek, ticaret amacıyla uzun süre evinden uzak kalmak da gurbet ve özlem duygularını beslemiştir.

Endülüs dönemindeyse temalar tarihsel açıdan en yoğun ve dramatik hâline ulaşmıştır. Endülüs'ün İspanyollar tarafından ele geçirilmesiyle birlikte halk hem doğuya hem batıya göç etmek zorunda kalmış, bu iki yönlü ayrılık şairlerde derin bir acı ve hüzne dönüşmüştür. Endülüs şairleri yurtlarının ellerinden gitmesiyle "kaybolan vatan" temasını güçlü şekilde işlerken, hac, ticaret veya eğitim amacıyla doğuya yaptıkları yolculuklar sırasında da memleket özlemi yaşamış ve bunu şiirlerine yansıtmışlardır. Örneğin Kurtuba halkı, cami ve şehir imgeleri şiirlerde yoğun biçimde yer almıştır.

Her ne kadar Doğu şairlerinin gurbet ve özlem temalı şiirlerde öncü oldukları ifade edilse de, Endülüs şairlerinin bu geleneği kısa sürede benimseyip onlara yettiğini hatta bu sanatta onları geride bırakarak daha ileri bir noktaya ulaştıkları belirtilir (Atık, 1976, s. 271). Doğu şairleri genellikle tek yönlü bir gurbet yaşarken, Endülüslüler bu duyguyu iki yönlü deneyimlemişlerdir. Memleketlerinden ayrıldıklarında doğuya, Endülüs'ten göç ettiklerindeyse batıya duydukları özlemi şiirlerinde ifade etmişlerdir. Bu iki yönlü ayrılık, gurbet ve özlem temasının hem yoğunluğunu hem de duygusal derinliğini önemli ölçüde artırmıştır.

Yapılan bir çalışmada, Doğu'daki gurbet ve özlem hissinin ilk örneklerinden olan atıl ve hüznün geleneğinin, Endülüs şiiriyle aynı nitelikleri barındırmadığı vurgulanır. Bu farkın temelinde iki bölgenin doğal çevresindeki belirgin ayrılıklar bulunmaktadır. Arap yarımadasının büyük bir bölümünün çöl oluşu ve Endülüs'ün büyüleyici bir tabiata sahip olması şiirde alınan tavrı doğrudan şekillendirmiştir. Ayrıca Endülüs toplumunun mekâna daha güçlü bir bağlılık göstermesi, geçmişe duyulan yoğun özlem ve Endülüs'ün yaşadığı siyasî karışıklıklar gibi etkenler, bölgede gurbet ve özlem temasının çok daha derin bir şekilde işlenmesine yol açmıştır. Tüm bu unsurlar sebebiyle Doğu'daki gurbet şiirinin etkisinin sınırlı kaldığını, buna karşılık Endülüs şairlerinin bu temada hem üretim bakımından daha zengin hem de duygu ve içtenlik yönünden çok daha yoğun bir seviyeye ulaştıklarını ifade eder (Değmüş, 2005, s. 25-26).

Bu farklılıkların yanında, dönemler arasında dikkat çeken bazı benzer noktalar da bulunmaktadır. Her şeyden önce, bütün dönemlerde gurbet, çoğunlukla kişinin kendi isteği dışında ortaya çıkan zorunlu bir ayrılık olarak kendini gösterir. Bu ayrılığın temelinde aile, memleket ve vatan özlemi yer almakta ve şairlerin hemen hepsinde güçlü bir özlem duygusu olarak kendini göstermektedir. Ayrılığın ve gurbetin doğurduğu hüznün, yalnızlık ve çaresizlik duyguları, dönemler fark etmeksizin şairlerin şiirlerine yansımıştır.

Gurbet yalnızca fiziksel bir uzaklık değil, aynı zamanda şairlerin kimlik ve aidiyet duygularını sorgulamalarına yol açan psikolojik bir durum olarak da işlev görmüştür. Gurbet ve özlem temaları birbirinden ayıramaz bir ilişki içindedir, gurbet, özlemi doğurur ve özlem ayrılığı daha da derinleştirir. Bu bağlamda, dönemler arasında ortaya çıkan farklılıklar olsa da gurbet ve özlem temalarının temel duygusal yapısı ve şiirsel işleniş biçimi büyük ölçüde birbirine paraleldir.

10. Sonuç

Gurbet ve özlem temaları, Arap edebiyatının Cahiliye döneminden Endülüslüs dönemine kadar kesintisiz bir biçimde işlenen temel motifler arasında yer almıştır. Cahiliye döneminde göçebe yaşam tarzı, kabile yaşamının belirsizlikleri ve sürekli yer değiştirme zorunluluğu bu duyguların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. İslâm döneminde hicret ve fetihler, Emevî döneminde siyasi baskılar, sürgün ve hapis, Abbâsî döneminde ise siyasal çatışmalar ve hayatta kalma mücadelesi nedeniyle memleketinden uzak düşen şairler, gurbet ve özlemi güçlü bir şekilde şiirlerine yansıtmışlardır.

Endülüste ise bu temalar tarihsel sürecin en yoğun ve çok boyutlu örneklerini vermiştir. Abbâsî baskısından kaçarak Endülüse gelen Abdurrahman ed-Dahil'in hem bir yönetici hem de bir şair olarak gurbet duygusunu işlemesi, bu temanın Endülüste ilk güçlü örneklerini oluşturmuştur. Endülüslü şairler yalnızca doğudan kopuş nedeniyle doğuya özlem duymakla kalmamış, daha sonra Endülüsten ayrıldıklarında bu kez batıya yönelik bir hasret geliştirmişlerdir. Böylece Endülüste gurbet iki yönlü bir hâl almış, hatta şairler bazen aynı ülke içinde bir şehirden başka bir şehre gittiklerinde bile gurbet duygusunu yaşamışlardır. Bu durum, temanın duygusal derinliğini ve edebî zenginliğini belirgin biçimde artırmıştır.

Sonuç olarak, dönemler arası karşılaştırma gurbetin çoğunlukla kişinin iradesi dışında gelişen zorunlu bir ayrılıktan kaynaklandığını, özlemin ise memleket, aile ve vatan gibi aidiyet duygusuyla bağlantılı değerlere dayandığını ortaya koymaktadır. Dönemsel farklılıklar bulunsada gurbet ve özlemin temel duygusal yapısı değişmemiş, tema her dönemde benzer bir içtenlik, yoğunluk ve şiirsel derinlikle işlenmiştir. Bu tarihsel süreklilik, gurbet ve özlemin Arap edebiyatında neden kalıcı ve güçlü bir yer edindiğini açık biçimde göstermektedir.

Kaynakça

- Atîk, 'Abdul'azîz. (1976). *El-'Edebu'l-'Arabî fî'l-'Endelus* (2. bs). Dâr en-Nahḍa el-'Arabiyye.
- Değmûş, F. (2005). *Tecrubetu'l-Ġurbe ve el-Henîn fî's-Şî'r ibn Hefâce el-'Endulusî* [Yüksek Lisans Tezi]. Câmi'atu Mentûrî – Kasantîna.
- Dukḳâlî, A. (2008). *El-Hanîn fî'l-Şî'r el-'Endulusî fî'l-Ḳarn el-Sâbi' el-Hicrî*. Dâr al-Vefâ'.
- Ebû Zeyd, A. (1979). *El-İğtirâb. Mecelletu 'Âlemu'l-Fikr*, 10(1).
- el-'Abd, Ṭarafe b. (2002). *Dîvân Ṭarafe b. El-'Abd* (M. M. Nâşir ed-Dîn, Ed.). Dâr el-Kutub el-'İlimiyye.
- el-Cumahî, E. D. (1972). *Dîvân* ('Abdül-'Azîm 'Abdül-Muḥsin b en-Necef, Ed.). el-Ezdî, Ş. (t.y.). *Dîvânü's-Şenferâ*.
- el-Halîlî, M. R. İ. (2007). *el-Henîn ve el-Ġurbe fî's-Şî'r el-'Endulusî: 'Aşr Seyâdeti Ġirnâta (635–897 Hicriyye)* [Yüksek Lisans Tezi]. Câmi'at en-Nacah el-Vaṭaniyye.
- el-İsfahânî, E. F. (1945). *El-'Egânî* ('Abdusselâm Hârûn, Ed.; C. 1). Dârul-Kutubi'l-Misrîyye.
- el-'Amâvî, N. 'Alyân 'Uveyyîd. (2015). *El-Ġurbe ve'l-Hanîn fî Şî'ri Aḥmed Şevḳî* [Yüksek Lisans Tezi]. el-Câmi'atu'l-İslâmiyye.
- el-'Amşî, D. A. (1995). *El-Ġurbe ve'l-Hanîn fî's-Şî'r el-Filistîni ba'da'l-Mâ'sâ* [Doktora Tezi]. Câmi'at Ḳârîyûnis.
- el-'Îsâ, F. (1979). *Eş-Şî'ru'l el-'Endulusî fî 'Ahd el-Muvahḥidîn* (1. bs). el-Hay'e el-Mişriyya el-'Âmme li'l-Kitâb.
- el-Buḥturî. (1911). *Dîvânul-Buḥturî* (C. 2).
- el-Câhîz. (1955). *Resâ'ilu'l-Câhîz, Risâletü'l-Hanîn ilâ'l-Avtân* ('Abdû's-Salâm Hârûn, Ed.; C. 2). al-Hâncî.
- el-Maḳarrî et-Tilimsânî, A. b. M. (1988). *Nafḥu't-Ṭîb min Ġuşni'l-'Endulusî'r-Raṭîb* (İ. 'Abbâs, Ed.; C. 1). Dâr Sâdır.
- er-Rûmî, Y. b. 'Abdallâh. (1966). *Mu'cam' ul-Buldân: Mekke* (W. Steinfield, Ed.). Dâr Şâdır.
- eş-Şucayrî, M. 'Adil M. (2023). *Eş-Şevḳ ve'l-Henîn Tecelliyen li't-Tabîri'n-Nefsî fî's-Şî'r Resâil-Mudûni'l-'Endulusiyye. Merelletu'l-Farabi fî'l-'Ulûm el-İnsâniyye*, 2(2).
- ez-Zübeydî, M. M. el-Huseynî. (1965). *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Ḳâmûs* (C. 3). el-Meclisu'l-Vaṭânî li's-Sekâfe ve'l-Funûn ve'l-Âdâb.
- Hârâz, Y. M. Z. M. (2019). *el-Hanîn fî Şî'r İbn Sa'îd el-Endulusî: Dîrâsa Tahlîliyye Nekdiyya* [PhD Thesis]. Câmia'n-Necâh el-Vatanîyye, Külliye'd-Dirasât el-Ulyâ.
- Ḥür, M. İ. (1973). *El-Hanînu ile'l-vaṭan fî'l-edeb el-'Arabî ḥattâ Nihâyeti'l-'Aşri'l-'Umevî*. Dâr Nehdat Mısır li'l-Ṭibâ'a ve'n-Naşr.
- İbn Manzûr. (1414). *Lisânu'l-'Arab* (C. 1). Dâr Şâdır.

- İbnü'l-Hatîb. (1973). *Dîvân 'İbnü'l-Hatîb (es-Şîb va'l-Cehâm va'l-Mâdî va'l-Kehâm)* (M. eş-Şerîf, Çev.). Şirketü'l-Vaṭaniyye li'n-Naşr va't-Tavzî'.
- İd, Y. (2013). *El-Şî'r el-'Endelusî ve Şadâ en-Nakabât* (1. bs). Dâr el-'Izza ve'l-Kerâme li'l-Kitâb.
- İmruu'l-Kays. (2004). *Dîvân İmrü'l-Kays* (A. el-Muştafâvî, Ed.). Dâr el-Ma'rife.
- Mecme'u'l-Luġa'l-'Arabiyye bi'l-Kahire (Ed.). (t.y.). *El-Mu'cemu'l-Vâsiṭ. el-Mektebetü'l-İslâmiyye.*
- Meyyâde, İ. (1982). *Şî'ru İbn Meyyâde* (Ḥannâ Ḥaddâd, Ed.). Mecma'u'l-Luġati'l-'Arabiyye.
- Ṭaḥṭaḥ, F. (1993). *El-Ġurbe ve'l-Ḥanîn fi'ş-Şî'r el-'Endelusî* (1. bs). Menşûrâtu Kulliyeti'l-Âdâb bi'r-Ribât, Maṭba'atu'n-Necâḥ el-Cedîde.
- Ṭavîl, Y. (1991). *Madḥel ilâ'l-'Edeb el-'Endelusî. Dâru'l-Fikr el-Lubnânî.*
- Vehîb el-Cebûrî, Y. (2007). *el-Ḥenîn ve el-Ġurbe fi'ş-Şî'r el-'Arabî: El-Ḥenîn ilâ'l-'Evṭân* (1. bs). Dâr Mecdlâvî li'l-Neşri ve't-Tavzî'.

